

FIGYELŐ

A részletekben rejlő egész. – *Transzilvanizmus. Eszmék, korok, változatok*, szerk. Boka László, Budapest, MMA Kiadó, 2023. 544 p. Egy régóta, sokak által várt, hézagpotló tanulmánykötet került 2023 utolsó napjaiban a könyvesboltok polcaira *Transzilvanizmus* főcímmel. Elégtétel volt kézbe fogni egy olyan, évszázadok alatt formálódó, ezért aztán némiképp meghatározhatatlannak tűnő fogalom rendszerezésére törekvő kötetet, amely több oldalról igyekszik megvilágítani a bonyolult kérdéskör sokarcúságát, magyarázatot nyújtani az eszmekör többes (mozgalom és cselekvési programszerű, illetve vigaszideológiai) mivoltára a változó történelmi és társadalmi korok sűrűjében. Nagyon tömören, a kötet szerkesztő soraira hivatkozva összefoglalhatnánk, hogy a transzilvanizmus a magyar eszmetörténet egyik legvitatottabb és legkevésbé tárgyalt, kutatott mozgalma, ugyanakkor hangsúlyos irodalmi olvasata a 20. század első harmadában szárnyra kapó erdélyi életformának és az ebből származtatott szellemi autonómiatörekvéseknek. E gondolat mégsem tükrözné teljeskörűen azokat a koncepciókat, vitákat, valamint az események szerteágazó hatásait, amelyeket az elmúlt több mint száz évben elindított és gerjesztett az erdélyi társadalomban, s amelyeket megélték a könyv lapjain megidézett irodalmi és politikai személyiségek.

Boka László, a kötet szerkesztője és ötletgazdája – akinek tudományos munkássága jelentős része a 20. századi magyar irodalmi modernség kérdéseire és azon belül az erdélyi magyar irodalom utóbbi száz esztendejének kevésbé ismert szegmenseire épül – vállalta, hogy egy olyan kötetet gondoz és jelentet meg az MMA Kiadó segítségével, amely akár Láng Gusztáv és Kántor Lajos vagy Pomogáts Béla munkáinak a folytatása, kiegészítése, de adott esetben ezeknél is több: a transzilvanizmus történetének, altípusainak és ezek mindeddig hiányos terminusainak az értő összefoglalása lehet. Természetesen bőven van előzménye tevékenységének, korábbi köteteiben, tanulmányaiban folyamatosan és előszeretettel fordult az erdélyi magyar irodalom ritkábban kutatott rétegeihez. Úgy vélem, e grandiózus mű szerkesztésének elengedhetetlen előzménye munkásságából a már évtizedek óta alakuló tanulmányok számossága Ady Endre, Kunz Aladár, Bánffy Miklós, Jékely Zoltán és több más erdélyi vagy Erdélyhez is kötődő szépíró életművével és irodalomszervezői tevékenységével kapcsolatos kutatása. Nemrég Bánffy Miklós, a reneszánsz alkotó (szépíró, színműíró, grafikus, díszlet- és jelmeztervező, ugyanakkor országgyűlési képviselő, Kolozs megye főispánja és persze az *Erdélyi Helikon* főszerkesztője) életét és munkásságát bemutató kiállítását is megtekinthette az érdeklődő közönség Nagyváradon és Marosvácon, majd Bécsben és Budapesten is, akinek életművét nem pusztán az erdélyiség szemszögéből, hanem csakis „magyarsága és európaisága fényében”¹ gondolja a szerkesztő hitelesen visszatükrözni. Ugyancsak átfogó képet adott a kortárs magyar irodalom ún. Erdély-regényeiről,² tehát a jelen prózai alkotásainak azon vonulatáról, amelyekben erőteljesen felidéződik a sokszor traumatikus romániai közelmúlt, és amely a maga termékeny közegében, a letagadhatatlanul szubjektív emlékezésformák és családtörténetek ellenére hangsúlyosan lokális,

¹ BOKA 2023a, 877.

² BOKA 2023b, 3–36.

erdélyi marad. „Saját és szerzett másságok”-ra figyelt tehát korábban is a kötet szerkesztője, ahogyan erre egykor tanárától, Láng Gusztávtól kaphatott ösztönzést,³ ugyanakkor alapos tájékozottság, történeti és elméleti pallérozottság, komparatív kutatási elvek és következetesen felépített, átgondolt és megvalósított gyakorlat jellemzik munkáit. Azért tartom jelentősnek kiemelni ezeket a komponenseket mint alkotói attitűdjeit, hogy némiképp rávilágítsak, mekkora előmunkákat igényelt a kötet megvalósítása, milyen kutatások előzték meg e rendszerezett átgondolást azon tényeknek az árnyékában, hogy évtizedekbe telt megérteni a transzilvanizmus (át)alakulásainak folyamatát, majd megélni teljes elnyomását, tiltását, 1989 után pedig némiképp elhatárolódni a rosszul értelmezett „sajátosságoktól” mint irodalmi megkötő jegyeiktől, majd az ezredfordulótól újra rátalálni valamilyen formában, regionális értéként, erőként a 21. század első évtizedének erdélyi társadalmában. Boka László ezen témakörben kutatócsoportot is vezetett az utóbbi években a Sapientia Kutatási Programok Intézete támogatásával, e kötet tehát fontos előzményekre tekint vissza mind erdélyi, mind magyarországi szerzőit tekintve.

A könyv unikalitását nem csupán a tudatos szerkesztésben tapasztalhatjuk, hanem a felkért szerzők (tizenkét történész, eszmetörténész, irodalom- és sajtótörténész, művészettörténész, valamint Markó Béla személyében a nagypolitikai pályát is hangsúlyosan kipróbált költő) alapos tanulmányaiban, korokat és személyiségeket megidéző rész kutatásaiban, azzal a céllal, hogy egy bonyolult eszmekör változatainak és értékrendszerének, előzményeinek és utóhatásainak megteremtésük az alapját, így végre méltó módon elhelyezzék történelmi, politikai és irodalmi rendszerekben az utókor számára is. Az egykori „utódállamok”, ezen belül a romániai/erdélyi történelmi események sűrűjében és ezek hatására megismerjük a 20. század és a két világháború közötti erdélyi gondolat, a transzilvanizmus-eszme alakzatait az egyes írók munkáiból, a módot, ahogy alkotóik és megélőik igyekeztek fenntartani mint (vigasz)ideológiát, megtartó erőt a kisebbség számára, lényegében egyetlen médiumot, egyetlen fő csatornát működtetve: az irodalmat és a nyomtatott sajtót, s persze az anyanyelvet. Olvashatunk az eszmerendszer hanyatlásáról a '30-as években, majd megmaradt darabjainak irodalmi változatairól, kényszerű torzulásairól, de arról is, ahogy igyekeznek megmenteni és láttatni a rendszerváltás utáni erdélyi magyarsággal a transzilvanizmus-formák egyes szegmenseit, szembenézni az utóélet vakfoltjaival, kategorizálásának felemás kísérleteivel. Ezek az olvasatok tekintenek ránk a továbbgondolásra készítő tanulmányok soraiból, miközben a kötet nem nyújt egy konkrét definíciót, mégis összegzésre jut, miszerint a transzilvanizmus „olyan kultúrpolitikai és cselekvési programnak” volt leginkább tekinthető, amely az önálló erdélyi szellemi életet igyekezett minden korban megteremteni és ehhez mérten intézményeinek fejlesztéseit tűzte ki célul (54).

A tanulmánykötet piros borítóján maga a cím is figyelemfelkeltő, szótagolt szaggatottságával az egység hiányát sugallja a gondolkodó ember számára. Az alcím, *Eszmék, korok, változatok* előre vetíti a téma sokszínűségét, hiszen a szerzők olykor egymással polemizálva fejtik ki véleményüket, és törekednek a fogalom, az eszme sajátosságát láttatni történelmi, irodalmi, művészeti, egyházi, publicisztikai és politikai perspektívából.

A kötet különleges számú (az olvasó asszociációra bízom) tizenkét írása mellett, amely arányos felépítettségében a szerkesztő tudatos előrelátását dicséri, kiegészül függelékében még két jeles tanulmánnyal, két megkerülhetetlen szerzővel, akiknek transzilvanizmus-elemzései úttörőek voltak, és mindmáig hatással vannak a téma kutatóira. A szerkesztő nem véletlenül az ő emléküknak is ajánlja a teljes kötetet: Cs. Gyimesi Évának, egykori mentorának és Pomogáts Bélának, aki tavaly, épp a kötet megjelenési évében hunyt el. A történetiség szempontjait figyelembe véve a függelék részben Pomogáts egyik legelső, korai tanulmányát választotta a szerkesztő, illetve bekerült a '80-as években született, de csak a rendszerváltás után publikálható nagyszé, a *Gyöngy és homok* majdnem teljes egésze is, megemlítve a bevezetőben, hogy Cs. Gyimesi a kérdéskör értékszerkezetét vizsgálta elsődlegesen

³ LÁNG 1998, 37.

a diktatúra tragikus kisebbségi helyzetében, elutasítva a szenvedésanalógiák olvasati potenciálját egy lényegében már torzult transzilvanizmus-olvasat által. Mindez azért is hangsúlyos, mert – mint azóta több interjúból tudható⁴ – a kötet szerkesztő szeretett volna visszatérni a két világháború közötti, még nagyon is progresszívnek mutakozó, européer eszmekörhöz, amely korát megelőzve fontos Kelet-Közép-Európa-gondolatot hordozott, de azzal szembesült (többek közt a Széchényi Könyvtár tudományos igazgatójaként is), hogy a primer források javarészt feltáratlanok, az egyes írói-értekezői hagyatékot csak az utóbbi évtizedekben kezdték tudományos alapossággal feldolgozni, publikálni. Ez a függelék tehát szükséges tisztelgés, de a kötet egésze annak is hű példája, hogy a kutatás jelen állása miben egészíti ki ma a korábbi tudásunkat.

A könyv első tanulmánya megadja a vázát, a gerincét az egész műnek, és míg a szerkesztő azt hangsúlyozza a kezdeti gondolatokban, hogy „e heterogén alakzatnak, közösségi ideológiának vagy hitmozgalomnak, pontos, koherens és egyértelmű, mindenki által elfogadott történeti definíciója nem létezik” (7), addig a kötet írásain haladva, és a végsőhöz elérve mégis kapunk egy teljesebb, olvashatóbb képet a fogalomköréről. Ez szinte láthatatlanul bomlik ki előttünk, miközben történelmi korokon, rokonítható eszméken, írói csoportosulások érdekesítő tevékenységein halad végig az olvasó, majd időutazóként érkezik meg a jelenbe, ahonnan „az ezredforduló megújult szereplehetőségeire” (58) is figyelmet fordíthat Markó említett esszéje, nagyon is jelenszerű írása révén. Boka kötetnyitó, terminustisztázó nagytanulmányához (*Transzilvanizmus-formák, transzilvanizmus-változatok*) kapcsolódik a többi írás, amelyek lassan, részleteiben bontják ki a tematikát, minden lehetséges perspektívából láttatni engedik annak arcéleit. Szólnak a kezdetekről, a Fejedelemség idejéből, a majd a Monarchiában is létező erdélyiséggondolatról, majd elemzik a két világégés közötti legfőbb alakulását a külső és belső viták, vádak és elnyomások keresztüztében. Útközben markánsan említésre kerülnek az eszmerendszer legjelentősebb egyéniségei és alakítói, akik inkább voltak publicisták és tollforgatók, mint politikusok, így Babits Mihály, Szerb Antal, Áprily Lajos, Makkai Sándor, Kuncz Aladár, Reményik Sándor, Dsida Jenő és mások jelentős gondolatait, álláspontját megismerve tisztázódik az olvasó előtt a fogalom történeti sokszínűsége, hangsúlyozva, hogy az ő korabeli munkásságuk is inkább „arra irányult, hogy körvonalazzon egy értékrendszert” (351).

A szerkesztő indirekt módon jelzi csak a transzilvanizmus mélyre visszanyúló gyökereit, megemlíti, hogy a 16–18. századokban már kimutatható az eszme alakulása, az elmélyülés, a tágabb információ kedvéért azonban nem viszi tovább a gondolatot, hanem a következő helyre, második írásként helyezi el Balázs Mihály szegedi irodalomtörténész professzor lényeges tanulmányát, amely a transzilvanizmus korai, újkori előzményeit mutatja be részleteiben. Itt találkozhatunk azzal a ténnyel, hogy a transzilván tudat, először Szalárdy János 1662-ben megjelent *Síralmas magyar krónikájában* jelenik meg, és ahogy maga az író fogalmaz: „Szalárdy tehát szegény hazájának már kizárólag Erdélyt tekinteti...” (88), úgy véli ez lesz az alapja annak a közösségtudatnak, amely megmutatkozik az 1704-es *Columba Noe* című röpiratban, amelyben Bethlen Miklós már Erdélyt nevezi meg hazájának (96). A két tanulmány összekapcsolásával csak behatóbban próbáltam érzékeltetni, hogyan, mi módon épülnek egymásra a kötet írásai, milyen szerves formában bontják tovább egymás gondolatait, és hogyan nyílik meg az olvasó előtt a könyv végére a transzilvanizmus kezdeti, meglehetősen ködös képe. A gondolatokról K. Lengyel Zsoltnak, a kérdéskör talán legismertebb kutatójának, németországi professzornak írásában, a kötet legerjedelmesebb tanulmányában „bonyolódik”, aki Kós Károly és Reményik Sándor életművének (és transzilvanizmus-eszméinek) párhuzamos vizsgálata által bravúrosan haladva fejti ki az impériumváltás előtti és utáni helyzet összetettségében a kérdéskör jelentőségét, az egyes életutakban betöltött szerepét, az eszme egyéni változataira is rámutatva. Ugyanezt a folyamatot tapasztalhatjuk Filep Tamás Gusztáv írása esetében. A nyitótanulmány ismét

⁴ Ld. például az Erdély Tv *Kultúrcsepp* című műsorát, a kötet marosvásárhelyi bemutatója kapcsán: https://www.youtube.com/watch?v=OVUXB71x_B8 (letöltve: 2024. 10. 30.)

„csak” megemlíti az urbánus transzilvanistákat, irányt adva ezáltal az olvasó számára is a kérdés-körön belül mindeztidáig homályban hagyott részhez, fokozva is persze annak kíváncsiságát, de azt a kötet hetedik tanulmánya bontja majd ki tanulságosan és részletesen. Az urbánus transzilvanisták aktív, esetleg passzív munkásságát, szerepét összegzi ugyanis tanulmányában az esztétörténész Filep, aki a budapesti Kisebbségkutató Intézet munkatársaként, számos erdélyi életúttal korábban is foglalkozó kutatóként olyan nevekről is beszámol írásában, akiket sokszor még a helikoni vagy általánosan az erdélyi írók közé sem sorolt az akkori olvasóközönség. Megemlíti így Hunyady Sándort és Karácsony Benőt, akiknek munkásságával kevésbé szokták a transzilvanizmus fogalmát összekapcsolni. Ez utóbbi írónak azonban az Erdélyi Szépművés Céh kiadásában több könyve is megjelent, mivel „a helyi szellem, a szülőváros, a lakótáj kisvilága iránti ragaszkodás” jellemezte munkáit, s a kitartó olvasó látni fogja, hogy a '70-es években mekkora jelentőséggel bír majd ez a tény a transzilvanizmus olvasati perspektívájából. Számszerűen nyolc irodalmi szerzőt mutat be a tanulmány, mindegyiknek hangsúlyozva a maga jellegzetességét, egyéni attitűdjét a fogalom szempontjából, amely nem minden esetben, s nem feltétlenül pozitívan kapcsolta őket az eszmeiséghez. Talál ugyanakkor számukra egy fontos kötődési pontot, a kisebbségi létformában a szülőváros iránti ragaszkodást, és ezen urbánus szellemiség által – amely még a Monarchia öröksége, de az Európára tekintés kötelezettségét és minőségelvét is hordozza – érthetővé teszi, hogy bár „mind elfogadták az akkori közvélekedésben az »erdélyiség« körébe sorolt eszméket, elveket, miközben az összmagyar kultúrát és nemzetet tartották szem előtt” (346).

Ezt a kevésbé ismert, elfeledettebb szerzőket felvonultató fontos tanulmányt három, mondhatni igazán kanonikus szerzőportré előzi meg. Filep Tamás Gusztáv Boka Lászlóval közösen szerkesztője a 2014-től elindított Kuncz-életműsorozatnak,⁵ így érthetően maga Boka nyújt a kötetben remek portrét a két világhátság közötti erdélyi magyar irodalmi élet talán legfontosabb szervezőjéről, a transzilvanizmus egyik, ha nem a legfontosabb eszmei atyjáról, Kuncz Aladárról. Bánffy Miklós esetében is életútportrét kapunk a kötetben Szász László nyugalmazott egyetemi docens tollából, aki hangsúlyozza és példaértékűen az olvasó elé állítja annak személyiségét és mecénási szerepkörét 1926-os hazatérése után. Szász többször reflektál a tényre, hogy politikai munkássága mellett Bánffy mindenekelőtt író és alkotó ember, aki nemzete iránti felelősségtudatában, alkotói szuverenitásának egy részét alárendeli a közösségnek, amelyhez tartozik. Határozottan körvonalazza jelen tanulmányában, hogy Kunczcal, Kóssal és Kemény Jánossal vállalt szerepük a kulturális és irodalmi életben, az általuk menedzselte munkálatok (lap- és könyvszerkesztés, publikálások, fórumok szervezése, helikoni közösség fenntartása) nélkül a transzilvanizmus nem növekedhetett volna nemzetrezsimtartó szellemi mozgalommá és erővé (273). Bánffy erdélyiségolvasatait, természetes, veleszületett kötődését Erdélyhez ugyanakkor a mecénási szerepköre is láttatja, Kuncz mellett az új írógeneráció szemében is emberi, erkölcsi tartást sugárzott, végső soron többes támaszt jelentett. Ilyen volt a fiatal Dsida Jenő is, akinek transzilvanizmus-konceptiójáról korábbi monográfiája, Láng Gusztáv számol be kiváló tanulmányában, és akinek vívódó, értelmiségi, bölcselői élete és mély katolikus hite, tragikusan rövid pályája a transzilvanizmus minden szépségét, felemelő gondolatát és a többségi nemzet elutasításai miatt a kiábrándulási fázisokat is jól tükrözi. Az egyik legfontosabb, maradandó sora e téren a költői hitvalláson túl a közösségének is szól: „Mindig magunkért, soha mások ellen”, s ez valóban mély, erkölcsi erdélyiségprogram lehetett a korban, amit széles kontextusban, kitekintésben mutat be a tanulmány. Jelentősen reflektál a folyamatra, ahogy Dsida megáéva teszi az előtte járó nemzedék erdélyiségeszmejét, gondolatai lassan egybehangzanak Kós Károly „történelmi transzilvanizmus” elképzelésével és a belőle kibontakozó „erdélyi psziché” megélésével, valamint kapcsolódik Makkai Sándor kisebbségről szóló tanításaihoz is. Ezt a „fűi” kapcsolatot is látnunk kell a tanulmány szerint a költő transzilvanista szerepvállalása és -alakulása folyamatában.

⁵ Vö. Kuncz Aladár *Összegyűjtött Munkái*, 2014–2019.

Az eszmerendszer több perspektívából megvilágításra kerül alakulásának folyamatában; Vallasek Júlia kolozsvári irodalom- és sajtótörténész az irányzat identitáskonstruáló jellegét emeli ki írásában, mivel bátran nyúl a történelmi korokhoz és témákhoz, valamint felidézi a szenvedés és türes ethoszát az új, kisebbségi létben. S míg Filep Tamás – mint szó volt róla – a kevésbé ismert vagy aktív résztvevőit emeli ki a transzilvanizmusnak, addig Vallasek Júlia a legerősebb korabeli bírálót is megemlíti, Szemlér Ferencet, aki egy új generáció szemszögéből állította (némileg kényszerűen, s messze nem a teljes generáció nevében, erre épp Dsida a példa), hogy a transzilvanizmus megfutotta pályáját. A magyar oldalról elindult kezdeményezés, amely egy virágzó Keleti Svájc-gondolatot is takart, szász oldalról részlegesen, de a román értelmiség és politikum részéről teljesen visszhangtalan maradt, így azt a bezárkózó, védekező kollektivitáskeresőt erősítette már csak az 1930-as évek végén, amit Babits is kritikusan szóvá tett. Vallasek tanulmánya remekül érzékelteti a korabeli sajtó elsődleges szerepét, és rámutat az egyes írói műhelyekben az egyéni transzilvanizmus-elgondolásokra is.

A kötet egyik érdeme, hogy nem pusztán irodalmi, sajtó- vagy esztétörténeti aspektusokból közelít a történeti kérdésekhez, hanem a társművészetek felől vagy az egyházi, intézményes kérdéskörök irányából is vizsgálja az erdélyi gondolat korabeli beágyazottságát. Az eszmerendszer vallásos jellegének megnyilvánulásait is nyomon követhetjük a kötetben, amely sokatmondóan negatív bírálatot kapott a négy legfőbb transzilvanista-vita alkalmával, ugyanakkor egyfajta kollektív vallásként, hitmozzanatként, domináns eszmekörként is létezett a korban (392). Így az olvasó rálátást kap két igen érdekes, képzőművészeti és vallási vonatkozású tanulmány révén Murádin Jenő és Patócs Molnár János tollából ezen kérdéskörökre, hogy aztán megérkezzünk Balázs Imre József esszenciális tanulmányához, amely már a II. világháború utáni helyzetet, a transzilvanizmus bűvópatakszerű jelenlétét, szükségszerű átalakulását és torzulását, újradefiniálhatóságát igyekszik érzékeltetni előbb a '60-as évek végétől alakuló új korszakban, majd a nyilvánvalóvá lett diktatúra sötét felhője alatt. A '70-es évekre megjelenő neotranszilvanista ideológia sajátosságaira tekinthetünk rá itt, amelyben a kisebbségi identitást és az anyanyelvhasználat kérdéseit, irodalmon túlnyúló jogköreit feszegették az értekezők pro és kontra, természetesen csak az erőteljes cenzurális viszonyok adta lehetőségek között. A költészetben „a második Forrás-nemzedék szerzői lesznek azok, akik a szülőföld-tematika és a tájmetaforák mellett gyakran helyezik a múltba a szövegeik referenciaterét” (427). Az erdélyiség kérdéskörét igyekeztek főképp irodalmi keretekben átmenekíteni, ennek nehézségét Markó Béla említett sorai tükrözik végszóként a kötet időrendben utolsó írásában. Az irodalmár és politikus hitelessége épp ebben a kettős szereptudatban rejlik, amelyet igyekezett megélni és megőrizni a rendszerváltás utáni időszakban, amikor robbanásszerűen felszabadult az erdélyi magyarság nyelve és szelleme a korábbi béklyóiból, amikor magát a transzilvanista szót sem lehetett hangoztatni, s minden „allegória, metafora vagy bármilyen költői kép legalább olyan veszélyes adott esetben, mint egy ketyegő pokolgép” (441). Ezen a ponton az erdélyi magyar kisebbség ismét kérdések és kételyek, útkereszteződések elé állt a rendszerváltás éveiben.

Mondhatni, a kötet keretes szerkezetben engedi láttatni ezen ponton, ahogy a Balázs Mihály írásában megszületett erdélyiség fogalma, a 20. század végén ismét terítékre került. Mennyire volt szükséges visszanyúlni a két világháború közötti tradícióhoz, esetleg a modernizáció irányába tekinteni inkább? Aktualizálni esetleg, hiszen maga a fogalomkör életszerűsége épp ezt mutatja, ezt sugallja. 1991 után, a visszapiillantás momentumában, újabb definíciója kerül elő a transzilvanizmusnak, „szükségideológia” lesz a túlélésért, fennmaradásért a történelem viharaiiban. Markó rengeteg kérdéskört felvet, és jelenszerűségéből fakadóan nyitva is hagy, elvezetve egészen a kortárs erdélyi regények tematikáig, amelyek az együttélés nehézségeiről (és kudarcairól is) igyekeznek egy hiteles mikrotörténelmi képet adni, s bár ezt többnyire autofikciós keretekben teszik, az esszé kimondatlanul is hangsúlyozza, hogy ez önmagában az erdélyi lét sajátossága marad.

Ebben a formában érkezünk vissza egy több mint száz éve csupa ellentmondásokkal jellemezhető eszmekör aktualitásához, amit Boka László fogalmaz meg előremutatón a bevezető tanulmányában

(talán ez is ösztönzi a kötet megszerkesztésében?), nevezetesen, hogy a mindenkor „szellemi autonómiaforma”-ként aposztrofálható gondolkör egyes részei mozaikkockaként a helyükre kerültek, kiteljesedtek a transzilvánizmus átfogó eszmerendszerének történetében. Hol módosultak persze, elveszítve a bennük rejlő feszültséget, hol gazdagodtak. Egyes elemek elveszni látszanak ma is, de helyükre új összetevők nyomulhatnak be, módosítva ezzel az eredeti elképzelést, és önmagában rejtve akár a torzulás veszélyét is (56), de felmutatva ugyanakkor a kérdéskör életrevalóságát, potenciálját, jó értelemben vett szívósságát.

A kötet minden tanulmánya unikális darab, mondhatni tökéletes alkotórésze lett a transzilvánizmus bonyolult, sok szálból építkező eszmerendszerét magyarázó nagy műnek, elvégre mindegyik magán visel egy-egy sajátosságot, hozzátesz még egy eddig kevésbé ismert információt, hogy végül egyediségükben összképet, teljes egészet teremtsenek a 21. század emberének. Cs. Gyimesi Éva neve végigkíséri a kötetet, mondhatni majdnem minden tanulmányból visszaköszön, számos utalást találhatunk a *Gyöngy és homok* korszakos transzilvánizmus-elemzésére. A tény pedig, hogy az ő soraival záródik a kötet, olybá tűnhet, mint egy megigézett gondolat, sarokkő, egy örök emlék, amely testet öltött a megírt szavakban, és megoldást is nyújthat egy jelképekben gazdag paradoxális értékviszonyra (539).

A tudományos hangvétel mellett a kötet írásai érthetőek, olvasmányosak, a tanulmányok fontos alfejezetekre tagoltak, ami segíti a jobb átláthatóságot, bár ezt a tartalomjegyzék szintjén sem ártott volna feltüntetni, de a szerkesztő mellett a kiadói szerkesztő munkáját is dicséri a tény, hogy letisztult, szép könyvbelsőt kapunk; hibákkal, elütésekkel pedig gyakorlatilag nem is találkozunk. A beválogatott tanulmányok a történelmi keretekben észrevétlenül is az emberi értékek, az egyéni tényezők fontosságára irányítják a figyelmet, így a könyv bizonyára minden olvasó számára tartogat egy üzenetet a múltból, esetleg a jelenből, egy motiváló gondolatot, amelyet magával vihet a jövőbe, elvégre „az erdélyiség együttlét és különlet” (449), amelynek megújulni tudó szereplehetőségeire még mindig figyelhetünk az ezredforduló környékén és azután is.

Hivatkozott irodalom

- BOKA László, „Öntudatlanul, és magától érthetően” = *Helikon*, 34(2023a), 23, 877.
 BOKA László, *Múltfeltárás, autofikció és újrealista kód a kortárs magyar próza Erdély-vonulatában* = *REGIO*, 2023b, 2, 3–36. (DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v3i2.3>)
 Kuncz Aladár *Összegyűjtött Munkái* I–VI. kötetek, sorozatszerkesztő Boka László, Filep Tamás Gusztáv, Bp.–Kolozsvár, Országos Széchényi Könyvtár – Kriterion Kiadó, 2014–2019.
 LÁNG Gusztáv, *Séta egy definíció körül* = *Uő, Kivándorló irodalom*, Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 1998 (Ariadné Könyvek).

PRÉM MÓNICA